

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ

Мещеряков Д.С.

Анотація. В статті розглянуто сучасний стан основних теоретичних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності. Проаналізовано компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени у різних теоретичних підходах. Визначено, що тема суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі набуває актуальності в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, з пов'язаними з цим різними видами діяльності у віртуальному просторі, такими як: робота, навчання, спілкування, розваги тощо. Розглянуто процес суб'єктогенезу та його основних стадій. Відзначено особливу роль у суб'єктності саморозвитку за допомогою самопроекування та розвиток інтелекту, як чинників діяльності суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому. З огляду на подальші дослідження, надано визначення понять «суб'єкт», «суб'єктність», «рівні суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності», а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, розвиток суб'єктної активності, рівні розвитку суб'єктності.

Мещеряков Д.С. Теоретические подходы к проблемам субъектности и субъект-субъектной активности

Аннотация. В статье рассмотрено современное состояние основных теоретических подходов к проблемам субъектности и субъектной активности. Проанализированы компоненты

структурной организации субъектности, уровнях ее проявления и феномены в различных теоретических подходах. Определено, что тема субъектности и субъектной активности в виртуальном образовательном пространстве приобретает актуальность в связи с последующей интеграцией инфокоммуникативных технологий сети Интернет и виртуальности в повседневную жизнь, со связанными с этим различными видами деятельности в виртуальном пространстве, такими как: работа, учеба, общение, развлечения и тому подобное. Рассмотрен процесс субъектогенеза и его основных стадий. Отмечено особую роль в субъектности саморазвития с помощью самопроектирования и развитие интеллекта, как факторов деятельности субъектной активности и существования субъектности в целом. Учитывая дальнейшие исследования, дано определение понятий «субъект», «субъектность», «уровни субъектности», «субъектная активность», «развитие субъектной активности», а также определены уровни субъектности саморазвития.

Ключевые слова: *субъект, субъектность, субъектная активность, развитие субъектной активности, уровни развития субъектности.*

Mescheryakov D. S. Theoretical approaches to the problems of subjectness and subjectness activity

Abstract. *The article observes the current state of the main theoretical approaches to the problems of subjectness and subjectness activity. The components of the structural organization of subjectness, the levels of its manifestation and phenomena in various theoretical approaches are analyzed. The issue of subjectivity and subject activity in virtual learning space becomes relevant in connection with further integration with info communication technologies like Internet and virtuality in everyday life, related with the different activities in the virtual space, such as: work, learning, communication, entertainment, etc. The process of subjectogenesis and its main stages is considered. A special role in the subjectness of self-development with the help of self-design and intelligence development, as factors of the activity of*

subjectness activity and the existence of subjectness in general, are noted. The definition to the concepts of «subject», «subjectness», «levels of subjectness», «subjectness activity»; «development of subjectness activity», as well as certain subjectness levels of self-development are determined.

Keywords: *Subject, subjectness, subjectness activity, development of subjectness activity, levels of subjectness development.*

Постановка проблеми. Віртуалізація життя, технічний та технологічний поступ, соціальні мережі, інформаційні технології та тісно пов'язані з ними медійні маніпуляції, явища популізму, дезінформація, інформаційні «вкиди» та «фейки», гібридні війни тощо щодня стають все більш актуальними процесами, що мають вплив на суспільства в цілому, і охоплюють все більшу кількість людей. Велика частка життєвих процесів вже відбувається віртуально, або у віртуальному просторі: навчання, праця, спілкування, відпочинок, соціалізація, і ця віртуалізація поглиблюється з кожним днем. Віртуальне спілкування поступово заміщує звичайне, «живе» спілкування та пришвидшує поширення інформації. Сучасні наукові дослідження означені тенденції цих процесів підтверджують, і активно реагують на актуальні питання та запити суспільства щодо їх впливу на особистість та суспільство в цілому – в новій дійсності. Через неоднозначність впливу зазначених процесів, постають питання значення суб'єктності та суб'єктної активності в житті, насиченому віртуальністю. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності, а також запропоновані нами концептуальні положення дозволять, в перспективі, допомогти успішно подолати новітні виклики, пов'язані з віртуалізацією життя, в тому числі шляхом збереження та розвитку у людей суб'єктності.

Метою статті є аналіз сучасного стану основних теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності.

Сучасний стан теоретико-методологічних підходів до досліджень суб'єктності характеризується спрямованістю на

визначення вікових і професійних її особливостей, що охоплюють різні вікові групи – від немовлят до старості. Також в дослідженнях продовжується пошук компонентів структурної організації суб'єктності, рівнів її прояву та феноменів. Особливо актуальною є тема суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі, в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя (див. більш докладно про сучасні тенденції розвитку суб'єктності [10]).

На заході суб'єктність досліджується в основному в контексті освіти та організації навчання. Відповідальність Е. Левінас вважає істотною, основною і фундаментальною структурою суб'єктивності. Суб'єктність (суб'єктивація) пов'язується Гертом Бієстою з освітою, кваліфікацією та соціалізацією: кваліфікація має справу з придбанням знань, навичок, цінностей і схильностей; соціалізація має справу з шляхами, якими, через освіту, ми стали частиною існуючих традицій і способів дій та буття; суб'єктивація має відношення до суб'єктивності або «суб'єктності» тих, кого виховуємо. Автор пропонує змінити зміст навчання таким чином, аби студент був як суб'єкт, а не об'єкт, і вважає, що суб'єктність не генерується через наші власні дії означування, а скоріше складається з зовнішньої сторони, тобто, через інших, і що такі поняття, як суб'єктність та ідентичність є цілком різними [28;29;30;31].

Цікавим підходом є дослідження суб'єктності та самопроектування в контексті дискурсивності. Досліджує дискурсивну суб'єктність Ю.О. Масієнко. В її дослідженнях пропонується поняття дискурсивного суб'єкту - це суб'єкт, що є інтегрованим семіотичним утворенням з центром «Я», таке утворення, яке не існує поза символічною взаємодією з іншими людьми, і фактично становить місце зустрічі різних дискурсів, існуючи в мовних практиках. Дискурсивний суб'єкт має здатність до створення дискурсів, а не підкорюватися їм чи відтворювати їх репродуктивно. Дискурсивна суб'єктність передбачає здатність виразити себе як автора у «Я-тексті особистості». Текст будується

на основі культурно заданих дискурсивних моделей [7]. Розвиває цю думку Н.В. Чепелева, зазначаючи, що розвиток особистості як дискурсивного суб'єкту шляхом розуміння, інтерпретації та інтерналізації текстів культури стає основою для розвитку здатності до самопроекування [24].

Продовжує свій розвиток школа В.А. Петровського, який винайшов декілька методів і принципів дослідження, та ввів такі поняття як «відображена суб'єктність», «повернута суб'єктність», «транссуб'єктність» тощо. Так, його метод віртуальної суб'єктності (надситуативної активності) передбачає організацію таких умов, в яких міг би стати спостережуваним сам перехід можливості бути суб'єктом активності – в дійсність людини як суб'єкта активності. Під віртуальністю наголошується можливість само-прояву людини як суб'єкта в деякій ситуації спостереження. Вважає властивість самодетермінації свого буття в світі як головну ознаку суб'єкта. Окрім того, суб'єкт виступає носієм і творцем діяльності. Ті моменти, коли людина безсуб'єктна, називаються феноменом транссуб'єктності. Зникнення суб'єкта відбувається, коли дія проводиться без участі свідомості, або ж під час здійснення цілеспрямованих актів, що диктуються тими чи іншими обставинами. Суб'єктність же розглядається як фундаментальна властивість і здатність суб'єкта бути причиною себе, бути здатним виявляти одночасно спонтанність і відповідальність. Автор виділяє цілепокладання, свободу, цілісність і розвиток в якості атрибутивних характеристик суб'єктності людини. Подальше дослідження проблеми суб'єктності особистості призводить до формування поняття відображеної суб'єктності – як ідеальної представленості однієї людини в іншій. Відповідно, вільною, цілісною та особистістю, що розвивається, людина стає при прояві віртуальної, відображеної і повернутої суб'єктності. Згідно поняття відображеної суб'єктності, справжній суб'єкт не може не бути суб'єктом для самого себе і разом з тим суб'єктом свого буття для іншого. Значаються три основні форми прояву відображеної суб'єктності: 1) відображена суб'єктність виступає як зафіксованість суб'єкту в ефектах міжіндивідуальних впливів; 2)

індивід, що відображається, постає як ідеальний значимий інший; 3) як втілений інший. Відображаючись в інших людях, людина виступає як діяльний початок, що сприяє зміні їх поглядів, формуванню нових спонукань, виникненню раніше не випробуваних переживань. Таким чином, людина відкривається людям як значуще для них інше джерело нових особистісних смислів. Феномен відображеної суб'єктності, зокрема, має певний зв'язок з такими поняттями, як «міжіндивідуальний вплив», «міжособистісне сприйняття», «інтроєкція», «ідентифікація», та утворює особливу якість представленості однієї людини. Відображена суб'єктність, не будучи тільки образом, виступає як продовження однієї людини в іншому, як сенс першого для другого в динаміці визначень буття останнього. По суті, мова йде про інобуття однієї людини в іншій, і що відображена суб'єктність осмислюється як суб'єктність самого відображення, що ідеальній представленості однієї людини в іншій притаманний активний, недзеркальний характер. Повернута суб'єктність – це суб'єктність, наповнена новими смислами і способами дій, що пройшла через сфери існування суб'єктностей інших людей і перетворена їхніми власними особистісними вкладами. Також повернута суб'єктність може виконувати функцію зворотнього зв'язку. Особистість, на думку В.А. Петровського, і суб'єкт мають одну основу: суб'єкт народжується, розвивається і зникає разом з діяльністю. А колективний суб'єкт, згідно його концепції, сам виступає як ієрархічно організована, багаторівнева система активності, або соціальна позиція, що складається з різних за ступенем опосередкованості процесів спільної діяльності елементів [16;17;18;19;20]. В контексті особистісної свободи розглядав суб'єктність і Г.О. Балл. Він пов'язував її з такими рівнями активності, в детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні фактори особистості: ініціативний, вольовий, творчий, надситуативний, самоуправління. Сенс діяльності, зокрема наукової, розглядав як ідеальний модус культури, що опосередковує детермінацію мотивації діяльності потребами її

суб'єкта (індивідуального або колективного) та / або значимими для нього цінностями [1;2;6;8].

Дослідження суб'єктності В.А. Петровським призвело до виокремлення такого поняття як суб'єктогенез. Під суб'єктогенезом розуміють породження здатності людини до самодетермінації власної активності. Під час процесу суб'єктогенезу осягаються закони світобудови, які стають основою для подальшої організації причинно наслідкових зв'язків між світовими процесами, частиною яких є наше власна життя [15;21].

Виділяють наступні основні стадії суб'єктогенезу [21;22]:

- прийняття людиною на себе відповідальності за невизначений заздалегідь результат своїх дій (прояв себе як суб'єкта майбутньої дії);
- переживання можливості реалізації різних варіантів майбутнього, своєї причетності до побудови образу бажаного результату та своєї здатності реалізувати бажане (прояв себе як суб'єкта цілепокладання);
- реалізацію можливостей, що відкриваються в скоєних з власної волі діях (прояв себе як суб'єкта скоєної тут і тепер дії);
- прийняття відповідального рішення про завершення дії (прояв себе як першопричини, суб'єкта закінчення дії);
- оцінка результату як особистісно значущого новоутворення, детермінованого власною активністю (прояв себе як суб'єкта дії, що відбулася).

Таким чином, суб'єктогенез – породження особистістю себе як суб'єкта. Набуваючи здатність бути «причиною самого себе», прагнучи до повноцінної суб'єктності, людина намагається отримати в своє розпорядження одну з найвищих цінностей – власне життя. В разі відсутності будь-якої зі стадій суб'єктогенезу людина буде вважати себе об'єктом маніпуляцій, здійснюваних без урахування його бажань або навіть всупереч їм [15;21].

Велика кількість теоретико-методологічних підходів до проблеми суб'єктності присвячена її компонентам, умовам прояву та суб'єктній активності. За основні компоненти поняття «суб'єктність» Г.В. Мухіна визначає позитивну мотивацію,

пізнавальну активність, самостійність, емоційність тощо. При цьому суб'єктність є динамічною, адже може з часом і збагачуватись з плином часу. Відзначає різні рівні розвинутості суб'єктності та її прояв лише за певних умов [11].

В концепції П.П. Дітюка наголошується, що за відсутністю можливості вибору не може бути суб'єктності та її реалізації. Активність є невід'ємною властивістю суб'єкта, і являється підґрунтям суб'єктності та свободи. Свобода є основою суб'єктності. Автор виділяє наступні рівні суб'єктності, як можливості здійснення вибору: 1) суб'єкт вирішує, чи створювати певну ситуацію, реалізуючи цим свою свободу, активність та суб'єктність – вищий рівень свободи; 2) суб'єкт вирішує, чи входити в існуючу ситуацію – свобода обмежена певною ситуацією, тож рівень свободи нижче; 3) суб'єкт вирішує, які його цілі у ситуації – необхідність участі обмежує свободу до найнижчого рівня. Робить висновок, що шляхом створення відповідної ситуації можна впливати на суб'єктність [4].

Феномен інтерсуб'єктності досліджується М.М. Наконечною. Автор вбачає в інтерсуб'єктності систему зв'язків між людьми, що сприяють проявам активності, творчості, відповідальності, авторства тощо. Вважає, що інтерсуб'єктність допомагає формуванню новоутворень та інтрапсихічних міжсистемних зв'язків, якісно нових за природою та функціями. Інтерсуб'єктність постає як система спільно-розподілених діяльностей живого активного суб'єкта, автора вчинків та дій, і тому являється фактором розвитку і саморозвитку. В той же час, інтерсуб'єктність це: прагнення людини до взаємодії, реалізації мотивів; площина безпечного простору самовираження; певний вектор особистісного розвитку; реалізована здатність людини до самовияву в міжособистісних стосунках; здатність, певна точка для саморозвитку кожного з учасників взаємодії [14].

На думку М.Л. Смульсон, суб'єктність виступає як потенціал людини (інтелектуальний і фізичний) до діяльності, що складається з певних задатків і можливостей. Суб'єктність детермінована процесами різної етіології, що мають вплив на

перманентне формування суб'єктності впродовж усього онтогенезу. У різних видах життєдіяльності суб'єктність може зникати та відроджуватися, взаємодоповнюючи процеси буття. На розвиток суб'єктності впливає інтегративний інтелект, а саме – інтелектуальні метакогніції (інтелектуальна ініціація, децентрація, рефлексія, стратегічність тощо), розвиваючи в неї самостійність, активність, антиманіпулятивність, допомагають проектуванню власної діяльності та цілепокладанню, тим самим протидіючи реальній і віртуальній «смерті» суб'єкта. Потенціали розвитку та саморозвитку інтелекту визначають динамічність метакогніцій. Коаліціювання інтелекту, ампліфікація і перетворення ментальних моделей світу посилюють можливості суб'єкта (інтерпретаційні і реінтерпретаційні) і сприяють процесам інтелектуального саморозвитку; при цьому сам суб'єкт формулює для себе задачі, проектує структуру та характеристики свого інтелекту, рефлексує процес інтелектуального саморозвитку. Суб'єкт має власну, специфічну для нього, систему когніцій та метакогніцій, що впливає на ментальні моделі – своєрідний інтерпретаційний фільтр. Переструктурування ментальної моделі світу є провідним критерієм інтелектуального розвитку [3;25;26;27].

Ряд дослідників розглядає метакогнітивною характеристикою суб'єкта мудрість, що має відображення у результатах функціонування інтелекту у взаємозв'язку з особистісними рисами. Частіше за все мудрість суб'єкта здійснюється у формі рефлексії, але не кожна рефлексія виступає проявом мудрості. Окремий індивід, соціальна одиниця чи суспільна система можуть бути суб'єктом мудрості [24].

Тема суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО є актуальним напрямком досліджень в світлі прямої агресії та інформаційної війни щодо України. Визначається, що концептуальні підстави полягають у когерентних структурах явищ суб'єктної активності та комунікативної компетентності, що застосовуються завдяки суб'єктно орієнтованому інструменту навчання – віртуальним освітнім середовищам. Суб'єктна активність визначається М.М. Назаром як

інтенція до діяльності, а також як власне діяльність з досягнення усвідомленої цілі. Суб'єктна активність виявляє себе як психологічне утворення, що характеризує властивий особистості спосіб самоактуалізації та самореалізації, як якість цілісного, автономного, такого, що саморозвивається, суб'єкта. З іншого боку, суб'єктна активність розглядається дослідником як характеристика діяльнісного стану особистості, що (як форма діяльності) складається з певних компонентів: цілеспрямованості, мотивації, стратегії досягнення цілі, рефлексії, емоцій. Автор вказує на значну когерентність окремих компонентів понять «суб'єктна активність» і «комунікативна компетентність», на спільну спрямованість їхнього формування та розвитку. Відзначається важливість та перспективи застосування групової роботи, наприклад навчально-психологічних інтернет-тренінгів, що здійснюються з постраждалими з зони АТО в контексті віртуального освітнього середовища в якості психолого-педагогічного завдання, вирішення якого здатне підвищувати цілеспрямованість і послідовність відповідного навчально-психологічного процесу, сприяти його психологічній безпеці та гнучкості, ефективності для особистості в цілому [10;12;13].

В дослідженнях, що будуть здійснюватися в найближчій перспективі, обґрунтованими видаються наступні концептуальні положення.

Суб'єкт – особистість (реальна або віртуальна), що проявляє активність під дією інтелекту [9]. Суб'єкта також можна визначити як носія ментальної карти.

Суб'єктність – динамічна структурна організація суб'єкта, яка підпорядкована певній активності, складається з інтелектуальних можливостей, ментальних моделей, мотивацій та має декілька рівнів: суб'єктність (найвищий), взаємособ'єктність, підсуб'єктність, досуб'єктність та реактивність (найнижчий). Суб'єктність саморозвитку (активності) має таку структурну організацію: формування та досягнення власних цілей; вмотивованість до саморозвитку; інтелектуальна ініціація (рефлексія та самоаналіз, детермінація мислення) та інші

метакогніції; самостійність; соціальна активність; свобода вибору і відповідальність за нього; адаптивність; ініціативність; самореалізація; комунікативність [9]. Мотивація суб'єктності може бути досліджена в рамках певних моделей (див. більш докладно [5]).

Рівні розвитку суб'єктності на прикладі саморозвитку [9]:

- суб'єктність (найвищий рівень) – цілеспрямований розвиток себе та інших, виходячи з усвідомлених власних інтересів, цілей та завдань;
- взаємосуб'єктність – цілеспрямований спільний розвиток, зі спільними інтересами, цілями та завданнями;
- підсуб'єктність – усвідомлений цілеспрямований розвиток під впливом інтересів, цілей та завдань інших суб'єктів;
- досуб'єктність – розвиток під впливом інших без усвідомлення власних інтересів і завдань;
- реактивність (найнижчий рівень) – хаотичний розвиток під впливом середовища та інших суб'єктів.

Дана класифікація побудована на підґрунті концепції саморозвитку та суб'єктної активності М.Л. Смульсон, а також парадигмі самопроєктування Н.В. Чепелевої.

Рівні розвитку суб'єктності – динамічне посилення чи послаблення суб'єктних властивостей під дією власних чинників або зовнішнього впливу для найбільш ефективної діяльності в конкретній ситуації, виходячи з мотивації та цілей, в нашому випадку – саморозвитку.

Суб'єктна активність – вмотивована діяльність з власних інтересів під дією інтелекту, спрямована на досягнення цілей суб'єкта і розв'язування самостійно поставлених ним задач [9].

Висновки. В статті зроблено аналіз основних сучасних теоретико-методологічних підходів до проблем суб'єктності та суб'єктної активності, визначено спрямованість на визначення вікових і професійних їх особливостей, що охоплюють різні вікові групи: від немовлят до старості. Проаналізовано компоненти структурної організації суб'єктності, рівні її прояву та феномени у різних теоретико-методологічних підходах. Визначено, що тема

суб'єктності та суб'єктної активності у віртуальному освітньому просторі набуває актуальності в зв'язку з подальшою інтеграцією інфокомунікативних технологій мережі Інтернет та віртуальності в повсякденне життя, з пов'язаними з цим різними видами діяльності у віртуальному просторі, такими як: робота, навчання, спілкування, розваги тощо. Розглянуто процес суб'єктогенезу та його основних стадій. Відзначено особливу роль у суб'єктності саморозвитку за допомогою самопроекування та розвиток інтелекту, як чинників діяльності суб'єктної активності та існування суб'єктності в цілому. З огляду на подальші дослідження, дано визначення понять «суб'єкт», «суб'єктність», «рівні суб'єктності», «суб'єктна активність»; «розвиток суб'єктної активності»; а також визначені рівні суб'єктності саморозвитку.

Література

1. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7–19.
2. Балл, Г.А. Мединцев В.А. Формализованное описание процессов как теоретический ресурс изучения развития / Г.А. Балл, В.А. Мединцев // Мир психологии. 2016. –N 1– С. 53–66.
3. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М.Л. Смульсон, Ю.І. Машбиць, М.І. Жалдак та ін.] ; за ред. М.Л. Смульсон. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 240 с.
4. Дітюк П.П. Ситуативна активність, відносна суб'єктність та свобода вибору / П.П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту. – 2017. –Т. 2, – № 5(16). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Syтуatyvna_akyvnyist_vidnosna_subjektnist_ta_svoboda_vyboru.pdf
5. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі: монографія / М.Л. Смульсон, Ю.М. Лотоцька, М.М. Назар, П.П. Дітюк, І.Г. Коваленко-Кобилянська [та ін.] ; за ред. М.Л. Смульсон. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 221с. – Режим доступу:

http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84__%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf

6. Культуротвірна функція психологічної науки : монографія / Г.О. Балл, Н.А. Бастун, О.В. Губенко, В.В. Депутат, О.В. Завгородня, Ю.М. Крилова-Грек, В.Ф. Литовський, В.О. Медінцев, С.О. Мусатов, І. Є. Разделенко ; за ред. Г. О. Балла. – К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 264 с.

7. Масієнко Ю.О. Структурно-динамічні ознаки «я-тексту» особистості. – дис.канд психол.н. : 19.00.01 –загальна психологія, історія психології. [Місце захисту Київський національний університет імені Тараса Шевченка] / Ю.О. Масієнко – К., 2006. – 253 с

8. Мешко О.І. Суб'єктність майбутнього вчителя як важлива складова його професійної позиції / Олександр Іванович Мешко, Галина Михайлівна Мешко // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2010. – № 2. – С. 69–75.

9. Мещеряков Д.С. Рівні розвитку суб'єктності [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми : V Міжнар. наук-практ. інтернет-конф., 10–31 травня. 2017 р. м. Київ: тези допов. – Режим доступу: http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf

10. Мещеряков Д.С. Сучасні тенденції дослідження суб'єктності [Електронний ресурс] / Д.С. Мещеряков // Технології розвитку інтелекту. – 2017. –Т. 2. – № 6(17). – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergijovych_Suchasni_tendencii_doslidzheniya_subjetnosti.pdf

11. Мухіна Г.В. Про деякі аспекти розвитку суб'єктності курсанта в умовах особистісно-орієнтованого навчання / Г.В. Мухіна. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7.

12. Назар М.М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності / М.М.Назар // Технології розвитку інтелекту. – Т. 2, No 1 (12). – 2016. – Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovych_Subyektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikativnoi_kompetentnosti.pdf

13. Назар М.М., Мещеряков Д.С. Розвиток суб'єктної активності при дистанційній груповій роботі з постраждалими в зоні АТО / Назар Максим Миколайович, Мещеряков Дмитро Сергійович // Актуальні проблеми психології : Т.11 . Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Випуск 15– К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2017. – с. 363–372.

14. Наконечна М.М. Інтерсуб'єктність у психології: до постановки проблеми / М. М. Наконечна // Проблеми сучасної психології. – 2016. – Вип. 34. – С. 365–374. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_29

15. Огнев А.С. Психология субъектогенеза личности: монография / А.С. Огнев // М.: Изд-во МГГУ им. М.А. Шолохова, 2009 – 137с.

16. Огнев А.С., Лихачева Э.В. Использование виртуальной и возвращенной субъектности в создании инновационных моделей обучения / А.С. Огнев, Э.В. Лихачева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. –2017. –No 2–2 . – С. 102–106.

17. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности / В.А. Петровский – Докт. дис. –М., 1994.

18. Петровский В.А. Психология в России. XX век [Текст] / А.В. Петровский ; Ун-т Рос. акад. образования. – Москва : УРАО, 2000. – 310 с

19. Петровский В.А. Очерк теории свободной причинности / Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. – М.: Смысл, 1997. –С. 124–144

20. Петровский В.А. Человек над ситуацией / А.В. Петровский; М.: Смысл, 2010. – 559 с.

21. Петровский В.А., Огнев А.С. Основные положения субъектогенеза // Ежегодник Российского об-ва психологов. М., 1996. –Т. 2. – вып. 1. –С.11–12.

22. Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С.Д. Максименка. – К., 2016. – 629с.

23. Самопроекування особистості у дискурсивному просторі: монографія / Н.В. Чепелева, М.Л. Смутьсон, О.В. Зазимко, С.Ю. Гуцол [та ін.]; за ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Педагогічна думка, 2016. –232 с.

24. Смутьсон М.Л. Мудрість як психологічний феномен / М.Л. Смутьсон, М.М. Назар, Н.М. Мехтіханова. // Технології розвитку інтелекту. – 2013. – № 4. –Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2013_4_5

25. Смутьсон М.Л. Інтелект і ментальні моделі світу. // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. Тематичний випуск “Сучасні дослідження когнітивної психології” – Острог: Вид-во Національного університету “Острог”, 2009. – Вип.12. – С. 38 – 49.

26. Смутьсон М.Л. Проекування дистанційних середовищ саморозвитку в умовах новітніх комп’ютерних технологій / М.Л. Смутьсон // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання / за ред. С. Д. Максименка, М.Л. Смутьсон. – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – Т. 8. – Вип. 7. – С. 215–225.

27. Смутьсон М.Л. Субъектность в старости как фактор саморазвития / М.Л. Смутьсон // Человек, субъект, личность в современной психологии : Материалы Международной научной конференции, Посвященной 80 летию А.В. Брушлинского. –М. :Институт психологии РАН 2013. – с. 344 –346.

28. Biesta G. J. J. Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege a-Kuehne (Ed.), Levinas and education: At the intersection of faith and reason / G. J. J. Biesta // Routledge International Studies in the Philosophy of Education. – New York and London: Routledge, 2008. – p. 198–210.

29. Biesta Gert The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-ecological education and the limits of the hermeneutical world view / G. Biesta // *Educational Philosophy and Theory*. – 2016. – 48:4. – p. 374–392, DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

30. Biesta, Gert J.J. The Beautiful Risk of Education / G. J. J. Biesta. – New York: Routledge, 2014.

31. Levinas E. Outside the subject / E. Levinas .– Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.

References

1. Ball G.A. (1997) *Psychologicheskoe sodержanie lychnostnoj svobody: sushhnost i sostavlyayushhie* [Psychological content of personal freedom: essence and components]. *Psychologicheskij zhurnal - Psychological journal*. Vol. 18 (5).7-19. [in Russian].

2. Ball, G.A. Medynceva V.A. (2016) *Formalizovannoe opysanye processov kak teoreticheskij resurs izucheniya razvitiya* [The formalized description of processes as a theoretical resource for studying development]. *Mir psichologii - The World of Psychology*. 1. 53-66. [in Russian].

3. Smulson M.L., Mashbycz Yu.I., Zhaldak M.I. (2012) *Dystancijne navchannya: psichologichni zasady* [Distance Learning: Psychological Foundations]. M.L. Smulson (Ed.). Kirovograd : Imeks-LTD [in Ukrainian].

4. Dityuk P.P. (2017) *Sytuatyvna aktyvnist, vidnosna subyektivist ta svoboda vyboru* [Situational activity, relative subjectness and freedom of choice]. *Texnologiyi rozvytku intelektu – Technologies of Intellect Development*. Vol. 2, 5(16). Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Dityk_Pavlo_Pavlovych_Sytuatyvna_aktyvnist_vidnosna_subyektivist_ta_svoboda_vyboru.pdf [in Ukrainian].

5. Smulson M.L., Lotoczka Yu.M., Nazar M.M., Dityuk P.P., & Kovalenko-Kobylyanska I.G. (2015) *Intelektualnyj rozvytok doroslyx u virtualnomu osvithnomu prostori: monografiya* [Intellectual development of adults in the virtual learning space: monograph]. M.L. Smulson (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka. Retrieved from

http://lib.iitta.gov.ua/10064/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84__%D1%8F%20%D0%A1%D0%BC%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD%20%D0%9C.%D0%9B.pdf [in Ukrainian].

6. Ball G.O., Bastun N.A., Gubenko O.V., Deputat V.V., Zavgorodnya O.V., Krylova-Grek Yu.M., Lytovskij V.F., Myedincev V.O., Musatov S.O., & Razdelenko I. Ye. (2014) *Kulturotvirna funkciya psyxologichnoyi nauky: monografiya* [Cultural Cognitive Function of Psychological Science: Monograph]. G.O. Ball (Ed.). Kyiv-Kirovograd: Imeks-LTD [in Ukrainian].

7. Masiyenko Yu.O. (2006) Strukturno-dynamichni oznaky «ya-tekstu» osobystosti [Structural-dynamic signs of "I-text" personality]. *Candidate's thesis. PhD in psychological sciences : 19.00.01 general psychology, history of psychology*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Meshko O.I. (2010) Subyektivist majbutnogo vchytelya yak vazhlyva skladova jogo profesijnoyi pozyciyi [Subjectness of the future teacher as an important part of his professional position]. *Osvita regionu. Politologiya, psyxologiya, komunikaciyi - Education of the region. Political science, psychology, communication*. 2, 69-75 [in Ukrainian].

9. Mescheryakov D.S. (2017) Mescheryakov D.S. (2017) Rivni rozvytku sub'yektnosti [Levels of subjectness development]. In *Virtualnyj osvitynij prostir: psyxologichni problemy: V Mizhnar. nauk-prakt. internet-konf., 10-31 travnya. 2017: tezy dopov. - Virtual Educational Space: Psychological Problems: V International Scientific and Practical Internet Conference, May 10-31. 2017: abstract theses*. Retrieved from http://www.newlearning.org.ua/system/files/sites/default/files/zagruzheni/mescheryakov_dmytro_2017.pdf [in Ukrainian].

10. Mescheryakov D.S. (2017) Suchasni tendenciyi doslidzhennya sub'yektnosti [Contemporary trends in the study of subjectness]. *Texnologiyi rozvytku intelektu - Technologies of Intellect Development, Vol. 2, 6(17)* Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Mescheryakov_Dmytro_Sergijovych_Suchasni_tendencii_doslidzhennya_subjetnosti.pdf [in Ukrainian].

11. Muxina G.V. (2016) Pro deyaki aspekty`rozvytku sub'yektnosti kursanta v umovax osobystisno-oriyentovanogo navchannya [About some aspects of the development of the cadets subjectness in the context of person-oriented learning]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny - Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series : Pedagogy.* Issue 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_1_7 [in Ukrainian].

12. Nazar M.M. (2016) Sub'yektna aktyvnist v konteksti formuvannya komunikatyvnoyi kompetentnosti [Subjectness activity in the context of the formation of communicative competence] *Texnologiyi rozvytku intelektu - Technologies of Intellect Development Vol. 2. 1(12).* Retrieved from http://psytir.org.ua/upload/journals/2.1/authors/2016/Nazar_Maksym_Mykolaiovych_Sub'yektna_aktyvnist_v_konteksti_formuvannya_komunikatyvnoi_kompetentnosti.pdf [in Ukrainian].

13. Nazar M.M., Mescheryakov D.S. (2017) Rozvytok sub'yektnoyi aktyvnosti pry dystancijnij grupovij roboti z postrazhdalymy v zoni ATO [Development of subjectness activity in remote group work with victims from the ATO zone] *Aktualni problemy psyxologiyi: Psyxologiya osobystosti. Psyxologichna dopomoga osobystosti. - Current problems of psychology: Psychology of personality. Psychological help of the person.* (Vol.11.34.363-372) Kyiv: Instytut psyxologiyi imeni G.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny [in Ukrainian].

14. Nakonechna M.M. (2016) Intersub'yektnist u psyxologiyi: do postanovky problemy [Intersubjectness in psychology: to problem statement]. *Problemy suchasnoyi psyxologiyi - Problems of modern psychology.* 34. 365-374. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_34_29 [in Ukrainian].

15. Ognev A.S. (2009) *Psyxologyya subektogeneza lychnosty: Monografiya* [Psychology of subjectogenesis of personality: Monograph]. Moscow: Izd-vo MGGU im. M.A. Sholoxova [in Russian].

16. Ognev A.S., Lyxacheva E.V. (2017) Ispolzovanie v`rtualnoj y vozvrashhennoj subektnosti v sozdanii onnovacyonnix modelej obucheniya [The use of virtual and returned subjectness in the creation

of innovative models of learning]. *Aktualnie problemy gumanitarnyx i estestvennyx nauk - Actual problems of the humanities and natural sciences*. 2-2. 102-106 [in Russian].

17. Petrovskij V.A. (1994) Fenomen subektnosti v psichologii lychnosti [Phenomenon of subjectness in the psychology of personality]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

18. Petrovskij V.A. (2000) Psichologyya v Rossii. XX vek [Psychology in Russia. XX century]. Moscow: University of the Russian Academy of Education [in Russian].

19. Petrovskij V.A. (1997) Oчерк teorii svobodnoj prychnynnosti [Essay on the theory of free causality] In *Psichologyya s chelovecheskim lyczom: gumanystycheskaya perspektyva v postsovetsoj psichologii - Psychology with a human face: a humanistic perspective in post-Soviet psychology* (pp. 124-144). Moscow: Smysl [in Russian].

20. Petrovskij V.A. (2010) *Chelovek nad sytuacyej* [Man over the situation] Moscow: Smysl [in Russian].

21. Petrovskij, V.A., & Ognev A.S. (1996) Osnovnye polozeniya subektogeneza [Basic provisions of subjectogenesis] *Ezhegodnyk Rossyjskogo ob-va psichologov - Yearbook of the Russian Society of Psychologists*. (Vol. 2. 1. 11-12). Moscow. [in Russian].

22. Maksymenko, S.D. (2016) *Osobystist v umovax kryzovyx vyklykiv suchasnosti: Materialy metodologichnogo seminaru NAPN Ukrayiny (24 bereznya 2016 roku) [Personality under the Crisis Challenges of the Present: Materials of the Methodological Seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine (March 24, 2016)]*. S.D. Maksymenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

23. Chepelyeva, N.V., Smulson, M.L., Zazymko, O.V., ... & Gucsol S.Yu. (2016) *Samoproektuvannya osobystosti u dyskursyvnomu prostori: monografiya* [Self-design of a person in a discursive space: monograph]. N.V. Chepelyeva (Ed.). Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

24. Smulson, M.L. (2013) Mudrist yak psichologichnyj fenomen [Wisdom as a Psychological Phenomenon]. *Texnologiyi rozvytku intelektu. - Technologies of Intellect Development*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2013_4_5 [in Ukrainian].

25. Smulson M.L. (2009) Intellect i mentalni modeli svitu [Intellect and mental models of the world]. *Naukovi zapysky. Seriya «Psychologiya i pedagogika». Tematychnyj vypusk «Suchasni doslidzhennya kognityvnoyi psychologiyi» - Scientific notes. Series «Psychology and Pedagogy». Thematic issue «Modern studies of cognitive psychology»* Ostrog: Vyd-vo Nacionalnogo universytetu “Ostrog”. 12, 38 – 49. [in Ukrainian].

26. Smulson M.L. (2010) Proektuvannya dystancijnyx seredovyshh samorozvytku v umovax novitnix kompyuternyx texnologij [Design of remote self-development environments in the conditions of the latest computer technologies]. *Aktualni problemy psychologiyi. Psychologichna teoriya i texnologiya navchannya - Current problems of psychology. Psychological Theory and Technology of Education.* S. D. Maksy`menko, M.L. Smulson (Ed.). 8 (7), 215-225. [in Ukrainian].

27. Smulson M.L. (2010) Proektuvannya dystancijnyx seredovyshh samorozvytku v umovax novitnix kompyuternyx texnologij [Design of remote self-development environments in the conditions of the latest computer technologies]. *Aktualni problemy psychologiyi. Psychologichna teoriya i texnologiya navchannya - Current problems of psychology. Psychological Theory and Technology of Education.* S. D. Maksy`menko, M.L. Smulson (Ed.). 8 (7), 215-225. [in Ukrainian].

28. Biesta G. J. J. (2008) Pedagogy with empty hands: Levinas, education and the question of being human. In D. Ege a-Kuehne (Ed.), *Levinas and education: At the intersection of faithand reason. Routledge International Studies in the Philosophy of Education.* New York and London: Routledge, 2008. 198-210.

29. Biesta Gert (2016) The Rediscovery of Teaching: On robot vacuum cleaners, non-egological education and the limits of the hermeneutical world view. *Educational Philosophy and Theory*, 48:4, 374-392 DOI: 10.1080/00131857.2015.1041442

30. Biesta, Gert J.J. (2014) *The Beautiful Risk of Education.* New York: Routledge.

31. Levinas E. (1994) *Outside the subject.* Stanford, CA: Stanford University Press.